

Rwanda-België, verdeeldheid en verzoening

Korte historische studie ter voorbereiding van de België-Rwanda-verzoeningsconferentie 7-14 juli 2009

(tweede, verbeterde versie)

Inleiding

Als we tegenwoordig aan Rwanda denken, denken we direct aan de genocide van 1994. Dat deze uitbarsting van geweld tussen Hutu's en Tutsi's heel veel te maken heeft met de voorgeschiedenis van het Belgische koloniale bestuur in Rwanda is bij Belgen bijna totaal onbekend. Daarom deze korte geschiedenis om de Belgische geheugens wat op te frissen of misschien voor het eerst in te lichten.

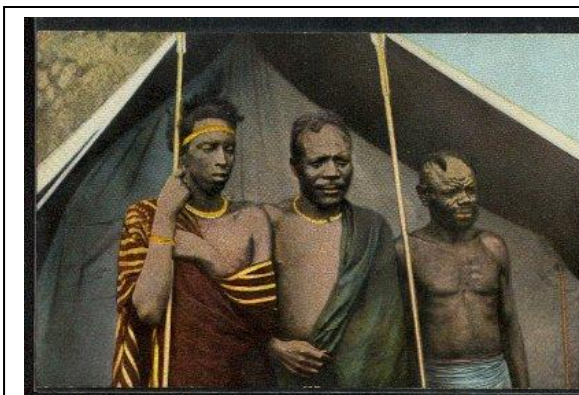
Algemeen

Rwanda is een gebied dat ongeveer 4/5 van de oppervlakte van België beslaat (26.338 km²) en 10,2 miljoen inwoners telt. De ethnische bevolking bestaat uit 84% Hutu, 15% Tutsi en 1% Twa. Momenteel is 56% van de bevolking katholiek, 12% protestant, 9% moslim en 25% is animist. Sinds 1897 koloniseerde Duitsland dit gebied als deel van Duits Oost-Afrika (nu Tanzania). Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd het gebied in 1916 overrompeld door troepen van de Force Publique uit Belgisch Congo, als represaille voor de Duitse inval in België. Bij het Verdrag van Versailles (1919) werd Ruanda-Urundi door de toenmalige Volkenbond als mandaatgebied aan België toevertrouwd, wat in 1924-25 in de Belgische wet werd geratificeerd. In de praktijk behandelde en exploiteerde België het alsof het een kolonie was.

Hutu's en Tutsi's

Rwanda was, toen de Europeanen er arriveerden, al meerdere eeuwen een socio-politieke eenheid, afgeschermd door natuurlijke begrenzingsen, met een gemeenschappelijke taal (het Kinyarwanda) en met gemeenschappelijke religieuze en filosofische principes. Toch waren er al eeuwenlang verschillende bevolkingsgroepen: Hutu's (vooral landbouwers), Tutsi's (vooral herders) en Twa's (pygmeeën, jagers). Over de oorsprong van Tutsi's en Hutu's bestaan verschillende theorieën. De eerste Europeanen die er aan kwamen dachten ten onrechte dat het om totaal verschillende rassen ging. De naam 'Tutsi' betekende aanvankelijk 'hij die vee bezit' maar werd geleidelijk een aanduiding voor 'heerser', de leidende elite. De naam 'Hutu' betekende aanvankelijk 'onderhorige' of 'cliënt van een machtig persoon' en werd uiteindelijk een aanduiding voor 'gewone mensen'. Tutsi's zijn meestal groot en mager, minder donker van huidskleur en hebben fijne gelaatstrekken; Hutu's zijn meestal kleiner, meer gedrongen, met grovere gelaatstrekken. Volgens sommigen zijn ze van een ander ras (waarbij Tutsi's zouden geïmmigreerd zijn), volgens anderen zijn ze door onderlinge huwelijken en aparte voeding meer en meer gaan verschillen in uiterlijk. Deze landbouwers en herders leefden in relatieve vrede samen, spraken dezelfde taal en hadden dezelfde godsdienst. Het merendeel van de mensen trouwde binnen de groep

Hutu, Tutsi en Twa

waarin ze waren grootgebracht, maar huwelijken tussen de twee groepen kwamen soms ook voor. Ook was het mogelijk dat een Hutu Tutsi werd als hij meer vee verwierf of op de sociale ladder steeg.

De Belgen in Rwanda

De Duitsers hadden het lokale bestuursapparaat (bestaande uit de koning (mwami) en zijn chefs) ongeveer intact gelaten; wel werd de mwami onderworpen aan het gezag van een blanke resident met een blank leger om dit gezag af te dwingen. De verschillende opstanden die er in Duits Oost-Afrika waren

werden met harde hand onderdrukt - enkele honderdduizenden zouden hierbij omgekomen zijn. De Belgen volgden in het begin ook deze regel van 'indirect rule', maar meer en meer gingen ze ingrijpen in de bestaande structuren.

Vanaf de jaren 1920 veranderden ze de Rwandese staat omwille van een efficiëntere administratie, en doorbraken daarmee grondig dit delicate inheemse machtsevenwicht. De bevolking werd gedwongen om koffie te verbouwen, soms tot 50% van hun werktijd, vaak met zweepslagen als ze onwillig waren, en er werden zware belastingen opgelegd.

Vanaf 1900 vestigden zich Witte Paters en enkele protestantse zendelingen in Rwanda. Uit praktische (kerkpolitieke) motieven werkten de religieuzen nauw samen met de Duitse en later Belgische koloniale overheden. Allerhande corvee (voedselvoorziening, aanleg en onderhoud van wegen, transport voor de machthebber) werd door hen georganiseerd. Werkweigering werd met harde militaire hand bestraft, hetgeen uiteraard niet bijdroeg tot de verspreiding van het "goede nieuws".

Deze Witte Paters waren soms pijnlijk onpopulair, ook door de dwangmatige katholisering. De mis

en het onderwijs waren in het Latijn.

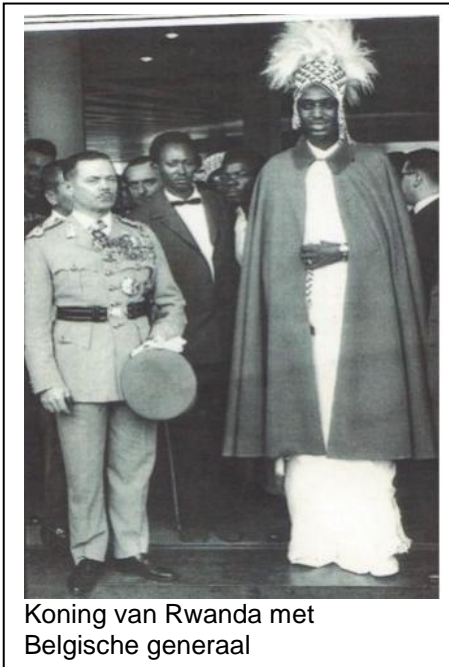
In 1931 werd koning Musinga afgezet omdat hij niet voldoende meewerkte met de bezetter, en vervangen door zijn zoon, Mutara III. Deze liet zich dopen in 1946 en droeg Rwanda op aan Christus. Rwanda gold daarna als een katholieke modelstaat.

De 'tutsificatie' van Rwanda

Zowel Kerk als staat organiseerden het bestuursstelsel zo dat alleen nog Tutsi's hogere functies mochten bekleden; Hutu's werden systematisch ontslagen uit machtsposities en de toegang tot hoger onderwijs ontzegd. De Tutsi's aanvaardden dankbaar deze rol. Om de nieuwe situatie te bekrachtigen en te legitimeren werd door de Kerk (vooral Mgr. Léon Classe) de mythe van de etnische superioriteit van de Tutsi's ten tonele gevoerd: Tutsi's waren zogenaamd van het Chamitische ras (van Cham, de zoon van Noach), en zouden dicht bij het blanke ras staan, hetgeen hun superioriteit zou verklaren (een versie van "sociaal darwinisme", een theorie over "evolutie" van de volken die in die tijd gangbaar was). Kortom, Tutsi's moesten als geboren leiders de heersende klasse uitmaken. Om dit rassenverschil te onderbouwen werden er bovendien allerlei 'wetenschappelijke' metingen gedaan van schedels, neuzen en geslachtsorganen (precies zoals de nazi's in Europa later de superioriteit van het Arische ras trachtten te bewijzen). Via het onderwijs werden zo meerdere generaties Rwandezers met deze rassenhypothese op een dwaalspoor gezet.

De Hutu's meenden dat de zware dwangarbeid hun door de Tutsi's was opgelegd, en zij die niet gehoorzaam waren werden bovendien mishandeld door de Tutsi chefs.

Omdat identificatie op basis van uiterlijke kenmerken toch moeilijk bleek te zijn werd in de jaren '30 door de Belgen de verplichte registratie vanaf geboorte ingevoerd. Elke Rwandees moest nu aanduiden tot welke groep hij behoorde (Twa, Hutu of Tutsi), wat vervolgens in zijn identiteitskaart werd gestempeld.

Koning van Rwanda met Belgische generaal

Eerste paters in 1900

Iedereen die meer dan 10 koeien bezat, werd sowieso als Tutsi bestempeld. Deze schriftelijke registratie heeft het zelfbeeld van Rwandezes t.a.v. hun eigen groepsidentiteit grondig misvormd. Tijdens het Belgische koloniale bestuur werden op deze manier de funderingen van de latere postkoloniale etnische spanningen en politieke instabiliteit gelegd.

De Hutu-revolutie

In 1946 werd Rwanda een Trust-gebied van de Verenigde Naties, hetgeen betekende dat de Belgen het gebied klaar zouden maken voor onafhankelijkheid (wat op 1 juli 1962 ook gebeurde). In de jaren na WOII ontstonden overal in Afrika bewegingen voor onafhankelijkheid. In Rwanda waren dit vooral progressieve Tutsi's maar ook Hutu's. Bovendien was een naoorlogse generatie van Belgische bestuurders en kerkleiders gevoeliger voor de problemen van de onderdrukte bevolkingsgroep, nl de Hutu's. Hutu's

werden nu in lagere overheden aangesteld, en mochten bovendien ook nog onderwijs volgen in seminaries. Een nieuwe, omgekeerde mythe werd in het leven geroepen: de Hutu werd nu niet langer gezien als de lompe, vuile boer, maar als een volk dat al eeuwen zuchtte onder een Tutsi-dictatuur. Tutsi's waren niet langer de verfijnde, aan de blanken verwante aristocraten, uitverkoren om te heersen, maar werden nu afgeschilderd als achterbakse bedriegers en roofzuchtige krijgers, die vanuit het verre Ethiopië een bloedig spoor hadden getrokken helemaal tot in Rwanda. In 1957 verscheen het 'Bahutu-manifest' dat de wil tot emancipatie van de Hutu's tot uitdrukking bracht en alle sociale verschillen gelijkstelde met het rassenverschil. De Kerk schaarde zich bij monde van Mgr. Perraudin volledig achter dit document.

In 1959 brak het geweld tegen de Tutsi's los en vluchtten vele duizenden over de grenzen naar Kongo, Tanzania en Oeganda: tussen 1959 en 1973 naar schatting

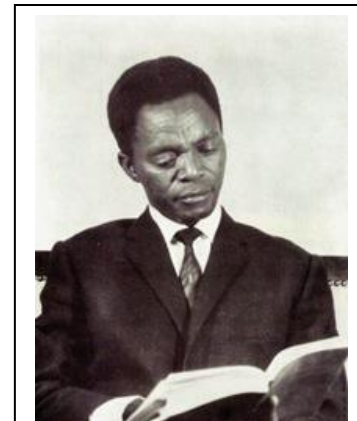
Koning Boudewijn en koning Mutara III

700.000: zij kregen later geen toestemming om terug te keren. In het koloniale leger werden alle Tutsi-chefs vervangen door Hutu's.

In datzelfde jaar stierf de gematigde koning Mutara III Rudahigwa onder verdachte omstandigheden (hij stierf kort na een vaccinatie door een Belgische arts; vele Rwandezes beschouwen dit als een moord). Zijn halfbroer Kigeli V volgde hem op, maar na een reis naar de VN in New York werd hem bij zijn terugkeer de toegang tot Rwanda ontzegd door de Belgische gouverneur Harroy. Rwanda werd met Belgische hand tot republiek gemaakt.

Van verkiezingen naar onafhankelijkheid

In de aanloop naar de eerste gemeenteraadsverkiezingen in 1960 vonden vele politieke moorden plaats aan beide zijden. De represailles van de Hutu's werden steeds gewelddadiger. Belgische militairen beletten dat de Tutsi's zich gewapenderhand verzetten. De Hutu-revolutie was zeker niet mogelijk zonder de actieve militaire en politieke steun van de Belgen. Mede als gevolg van een boycot van de verkiezingen door de Tutsi's behaalde de Hutu-partij 'Parmehutu' in 1961 een absolute

Stichter van Parmehutu en later eerste president, Grégoire Kayibanda

SPECIAL **BATUTSI BWOKO BW'IMANA**

NIZIHE NTWARO TUZAKORESHA KUGIRA NGO DUTSINDE INVENZI Bujundu ?

"Hutu Power": "Which weapons are we going to use to beat the cockroaches for good?". Portret van de Hutu-president Grégoire Kayibanda,

Honderdduizenden vluchtelingen

verkiezingsoverwinning. De VN verwierpen de verkiezingen en vroegen de beëindiging van het Belgisch mandaat.

Vele Tutsi's vluchtten naar buurlanden, o.a. naar Oeganda van waaruit zij zich organiseerden en meermaals invallen op Rwandees grondgebied ondernamen, die dan weer met nog harder geweld werden beantwoord. De Belgische militairen die na de verkiezingen nog tot 1962 in Rwanda bleven, traden niet of nauwelijks op tegen de misdaden die werden begaan door Hutu's, terwijl die van Tutsi's zwaar werden bestraft. Reeds vóór de onafhankelijkheid waren er stemmen die zeiden dat het vertrek van de Belgen tot een uitroeiing van Tutsi's zou leiden. Uiteindelijk zou enkel een beperkte troepenmacht blijven.

Toen op 1 juli 1962 Rwanda onafhankelijk werd was er geen enkele afvaardiging van de Belgische regering, parlement of koningshuis aanwezig. In de Belgische

media werd er nauwelijks aandacht aan besteed. Kayibanda werd de eerste president, propageerde radicaal het Hutu-gedachtengoed en stond geen oppositie toe.

Generale repetitie

Na een staatsgreep in 1973 kwam generaal Habyarimana (Hutu) aan de macht. Hij kreeg de steun van de hoogste geestelijken van de RK kerk. Ook al waren 70% van de geestelijken Tutsi, toch waren 7 van de 9 bisschoppen ten tijde van de genocide Hutu. De aartsbisschop was een fervente aanhanger van de president.

In 1986 verklaarde de president dat Rwanda te dicht bevolkt was om de Tutsi-vluchtelingen te laten terugkeren. Het RPF (Rwandees Patriottisch Front), dat de belangen van de Tutsi in ballingschap behartigde, trok op 1 oktober 1990 met een klein leger vanuit Oeganda de Rwandese grens over. De president wist de militaire steun van België, Frankrijk en Zaïre te verwerven om hen tegen te houden en heel hard terug te slaan¹.

In 1990 werden de "Tien Geboden van Hutu-Power" geschreven, een zeer fascistisch document dat elke samenwerking of vermenging met Tutsi's als verraad bestempelde. Op meerdere plaatsen werden in het begin van de jaren '90 al 'generale repetities' van de genocide uitgevoerd. Naar de buitenwereld liet de overheid uitschijnen dat het hier ging om uitbarstingen van tribaal geweld. Ondanks het duidelijk bewijs van systematische moordpartijen weigerden de buitenlandse diplomaten te erkennen dat de regering misdaden beging. In 1993 concludeerde ook een internationale onderzoekscommissie dat het staatshoofd en zijn entourage actief betrokken waren bij de massamoorden tegenover Tutsi's, maar de VN weigerde in de mensenrechtencommissie een openbaar debat aan te gaan over het rapport en geen van de donorlanden trok zijn conclusies hieruit.

Van Arusha naar de genocide

In augustus 1993 werd na een jaar van onderhandelingen president Habyarimana zwaar onder druk gezet

De tweede president, Juvénal Habyarimana

¹ De Fransen zouden het bewind van Habyarimana militair actief blijven steunen zelfs tot tijdens de genocide, o.a. met enorme wapenverkopen. Volgens sommige waarnemers zouden Franse soldaten zelfs de beruchte Interahamwe-milities hebben getraind, en aan het einde van de genocide de schuldigen helpen ontsnappen naar het zuiden. Dit verklaart de zeer gespannen relatie tussen Rwanda en Frankrijk tot op vandaag.

door de Wereldbank en donorlanden om de vredesakkoorden van Arusha (Tanzania) tussen het rebellenleger (RPF) en de regering te ondertekenen. Dit akkoord hield o.a. in: de garantie van terugkeer van Tutsi-ballingen naar Rwanda, erkenning van Tutsi politieke partijen in Rwanda, de installatie van een interim-regering met uitzicht op vrije verkiezingen, en integratie van Tutsi-soldaten in het Rwandese leger. De VN stuurden een beperkte vredesmacht (MINUAR) om de naleving van het akkoord te garanderen, waaronder een bataljon (KIBAT I) van 400 Belgische blauwhelmen die in november arriveerden in Kigali. Tegen het Arusha-akkoord groeide oppositie van radicalere Hutu-partijen en van het Rwandese leger aanzienlijk, zodat het in de praktijk nooit uitgevoerd werd. De president werd als een verrader van de Hutu-zaak beschouwd. In augustus '93 werd de beruchte RTLM-zender (radio Mille Collines) in de ether gelanceerd met veel populaire muziek, en financieel gesteund door o.a. de president. Op het geschikte moment zouden zij zo de haatpropaganda en instructies voor het uitroeien van de 'Inyenzi' (kakerlakken) aan een groot publiek kunnen doorgeven. Met hulp van Chinese en westerse bedrijven werden 580 ton machetes en andere wapens ingevoerd onder het mom van 'zelfverdediging' tegen een nieuwe Tutsi-overheersing. Een nieuwe partij 'Hutu-power' werd opgericht, die alle andere Hutu-partijen opriep zich te verenigen. De gewapende arm van de partij richt met hulp van het leger in het hele land milities van 'zelfverdediging' op. Gematigde Hutu's werden nu als verraders beschouwd en zouden tijdens de genocide op basis van hun politiek lidmaatschap eveneens worden vermoord.

Waarschuwingen

Talrijk waren de waarschuwingen die in deze periode door geestelijken, mensenrechtenactivisten e.a. werden uitgestuurd met de boodschap: 'handel nu, anders zullen vele mensen sterven!' Diplomatieke afgevaardigden wisten genoeg om te begrijpen dat een ramp zich aankondigde. De Belgische

inlichtingendiensten en ambassade maakten meermaals melding van bewapening van de Interahamwe-milities (radicale Hutu-jongeren) door het leger, van trainingskampen van de Presidentiële Garde voor jonge mannen met het oog op razzia's in Kigali en geheime wapendepots. Het hoofd van MINUAR, generaal Dallaire, verzocht in vele telegrammen aan het hoofdkwartier van de VN in New York om uitbreiding van zijn bevoegdheid om deze wapentransporten en -depots te ontmantelen, maar kreeg keer op keer nul op zijn rekest. Reeds in januari smeekte de Belgische kolonel Marchal zijn superieuren in België om zwaardere wapens en - in geval van verdere escalatie - te mogen optreden met Belgische baret i.p.v. onder VN-blauwhelm. De Belgische regering trachtte zonder veel succes de VN te

wijzen op de ernst van de situatie en de nood om uitbreiding. In februari waren de Belgische inlichtingendiensten al op de hoogte van het plan om Belgische soldaten van de MINUAR aan te vallen met als doel de terugtrekking van Belgische troepen.

Geen wonder dat de MINUAR in de ogen van vele Rwandezers alle geloofwaardigheid verloren had. Volgens Alison Des Forges (internationaal erkend Rwanda-deskundige) vreesden de VN dat uitbreiding van personeel en bijkomend materieel ertoe zou leiden dat de Veiligheidsraad de hele vredesmissie zou afblazen wegens gebrek aan middelen.

De genocide

Op 6 april 2004 werd rond 20.30 uur het vliegtuig met aan boord de Rwandese president Habyarimana en de Burundese president Ntaryamira door een raket neergeschoten (de vraag is nog altijd niet beantwoord door welk van beide partijen dit gebeurd was). In de eerste uren na deze crash werden alle politieke (gematigde) Hutu-

tegenstanders in Kigali vermoord, om elke politieke weerstand tegen het moordplan in de kiem te smoren. De eerste minister van de vorige interim-regering, madame Agathe Uwilingiyimana werd geëscorteerd door 15 slecht bewapende soldaten van MINUAR, waaronder 10 Belgische blauwhelmen. Zij werden aangevallen door het Rwandese leger. De eerste minister werd in koelen bloede vermoord, en ook de 10

De tien vermoorde Belgische blauwhelmen

Belgische para's.

De goed voorbereide slachtingen kwamen snel op kruissnelheid. Eenheden van het Rwandese leger organiseerden in samenwerking met de Interahamwe-milities razzia's op talrijke plaatsen, gingen van huis tot huis (de lijsten waren tevoren al klaar gemaakt!) en doodden alle Tutsi's ter plaatse. De plaatselijke bevolking hielp veelal actief mee met het aanwijzen van Tutsi's of gematigde Hutu's. Veelal werden machetes of knuppels gebruikt en liet men de slachtoffers opzettelijk lijden voor ze afgemaakt

werden. Eind april werden de Tutsi's niet meer in hun huizen vermoord, maar onder het voorwendsel van asiel gelokt naar scholen, ziekenhuizen en stadions, waar zij systematisch werden afgeslacht. Tutsi's werden belet te vluchten door de vele wegcontroles en patrouillerende bendes van de vaak dronken en gedrogeerde milities. Overal langs wegen lagen ontelbare lijken in de berm en weg te rotten of lagen duizenden in rijen te

wachten om te worden kapotgehakt. Ongekende wreedheden deden zich voor: men eiste van Tutsi's dat zij hun eigen kinderen doodden, Hutu's werden gedwongen hun Tutsi-echtgeno(o)t(e)n te doden, ouders werden verkracht of gefolterd voor de ogen van hun kinderen,

anderen levend in een beerput gegooid... Kinderen werden ook gedood opdat er geen volgende generatie zou overblijven. Ook de Katholieke kerk liet zich niet onbetuigd. Tutsi-geestelijken

werden vermoord. Een aantal katholieke en protestantse geestelijken deden actief mee, anderen gaven hun stilzwijgende goedkeuring aan de massamoorden. Priester Wenceslas in Nyange gaf zelfs het bevel aan de milities om zijn eigen kerk, gevuld met 2000 van zijn eigen parochianen, plat te laten walsen met een bulldozer. Meerdere priesters of zusters die levens hadden kunnen redden weigerden dit, maar er zijn ook uitzonderingen.

Vanaf de eerste dag van de genocide rukten vanuit het noorden de troepen van het RPF (o.l.v. Paul Kagame) op tegen het Rwandese leger. In de noordelijke en oostelijke gebieden die zij veroverden waren de Tutsi's over het algemeen veilig. In de overwonnen gebieden vonden soms door het RPF represailles plaats tegen verdachte Hutu-burgers, en soms ook tegen van collaboratie verdachte Tutsi's. Op 100 dagen tijd waren 800.000 à 1.000.000 doden gevallen, er bleven 300.000 wezen achter; 4.000.000 mensen waren op de vlucht, en het duurde vele jaren voordat de meesten durfden terugkeren. Velen waren verminkt en getraumatiseerd, de infrastructuur was bijna totaal vernield en er heerste complete wetteloosheid. 120.000 mensen werden gevangen gezet, waarvan sommigen dan weer onschuldig. Het onderling vertrouwen was zoek: in elke familie waren doden of daders, vluchtelingen of gevangenen. In de jaren na de genocide zouden in Oost-Kongo bij strafexpedities nog vele tienduizenden mensenlevens verloren gaan en in de daardoor ontketende burgeroorlog sinds 1996 nog

vele honderdduizenden meer, om maar te zwijgen van het onnoemlijke lijden voor de miljoenen vluchtelingen.

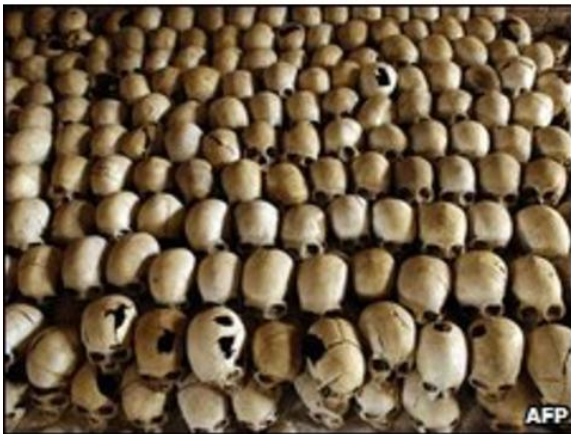
De genocide, België en de rest van de wereld.

Terwijl de volkerenmoord al meerdere weken in volle hevigheid woedde, discussieerde de Veiligheidsraad van de VN over de vraag of hier nu sprake was van volkerenmoord en etnische zuiveringen (want alleen dan mocht men ingrijpen). Pas 4 weken na het begin en zo'n 200.000 doden verder was het antwoord 'ja'. Het kostte niet veel moeite om snel buitenlandse troepen ter plaatse te krijgen om alle Europeanen te evacueren, maar voor de Tutsi's was geen plaats op de vrachtwagens¹ - deze troepen zouden voldoende geweest zijn om de genocide te stoppen. De wereld keek toe op TV... en deed niets.

Achteraf gezien zijn de meeste militaire deskundigen het erover eens dat een beperkte buitenlandse VN-troepenmacht (5000, volgens anderen zelfs maar 3000!) de geweldcampagne had kunnen tegenhouden op centrale en strategische punten in Kigali en deze zo buiten werking had kunnen stellen in heel het land. Toch hebben hier en daar een aantal blauwhelmen (ook Belgen) het initiatief genomen om

mensenlevens te redden, waardoor zeker enkele duizenden gered werden.

Hoewel België meer inspanningen deed dan de andere landen om een grotere internationale betrokkenheid te mobiliseren vóór de genocide, hebben zij na de genocide het hardst bij de VN geijverd voor terugtrekking van alle troepen uit Rwanda. Nadat het nieuws van de moord op de 10 Belgische para's bekend raakte, draaide minister Claes 180° om en na een week waren alle Belgen weg.

Na de genocide heeft het nog 2 jaar geduurd voor er een internationaal tribunaal kwam, dat bovendien door gebrek aan fondsen nog zeer slecht werkte. Is het verwonderlijk dat Rwandezen zich vandaag afvragen waarom de Rwandese leiders veroordeeld worden voor hun deelname aan de

genocide, maar de buitenlandse leiders, wier passiviteit de omvang en de duur van de ramp heeft bevorderd, helemaal niet? *“Zijn de Belgische verantwoordelijken ooit vervolgd? Speelt het wel in België? Heeft de genocide hier een collectief trauma achtergelaten?... Is het Vaderlandse Geschiedenis met hoofdletters of een voetnoot?”* (Chris De Stoop). Van een diepgaande maatschappelijke bezinning is nog niet veel sprake geweest. De wonden zijn, 15 jaar later, nog altijd pijnlijk en diep.

En verder?

Er is geen verzoening zonder gerechtigheid. Maar ook geen gerechtigheid zonder waarheid. *‘History must be told’* (Alison Des Forges). En *“de waarheid zal u vrijmaken”* (Johannes 8:32).

Wij hopen met deze beknopte geschiedenis een aanzet te geven tot bewustwording bij het Belgische volk, te beginnen bij de kerken. Ons diepste verlangen is dat dit tot genezing en verzoening mag leiden en de relatie tussen Belgen en Rwandezen gezond maken.

Paul Kagame,
leider van het RPF
en huidig
president

Juni 2009

Philip Quarles van Ufford
(Samengevat door Ignace Demaerel)

De uitgebreide versie van deze studie (in drie artikels) vindt u op www.pray4belgium.be.

¹ Enkele aangrijpende films over deze historie zijn “Hotel Rwanda” en “Shooting Dogs” en “Rain in April”.

Literatuur:

- 1) 'Leave None to tell the story', red. Alison Des Forges, i.o.v. Human Rights Watch, ed. Karthala, 1999
- 2) 'Les militaires belges et le Rwanda', Patrick & Jean-Noël Lefèvre, ed. Racine, 2006
- 3) 'Het Goede Bondgenootschap, Kerk en Rwanda', Dirk Tuypens, Epo, 1998
- 4) 'Deutsche Kolonien, Traum oder Trauma', Gisela Graichen, Horst Gründer, Ullstein Verlag, 2005
- 5) 'Wij leven nog', Annick Kayitesi, Brilliant Books, 2005
- 6) 'Het complot van België', Chris De Stoop, De Bezige Bij, 2007

